

GYARMATI Enikő

PhD-hallgató

Eszterházy Károly Egyetem Történelemtudományi Doktori Iskola, Eger

Phd student

Eszterházy Károly University Doctoral School of History, Eger, Hungary

gyarmatieniko@t-online.hu

**A FÖDERALIZMUS POZÍCIÓI A NAGY HÁBORÚ KORÁBAN
A DÉLSZLÁV KÉRDÉS AZ OSZTRÁK ÉS A MAGYAR
POLITIKÁBAN 1914–1918**

*FEDERALISM DURING THE GREAT WAR
THE SOUTHERN SLAV QUESTION IN THE AUSTRIAN
AND HUNGARIAN POLITICS 1914–1918*

ABSTRACT

The Southern Slav Question – the idea of an autonomous or independent Southern Slav State – within or outside Austria-Hungary had become a top priority political issue during the Great War, especially in the second half of the war. At least three ways of historical approach may well be considered in this respect. The War Aims politics of the Central and Entente countries produced abundant literature in the last hundred years. The political intentions of the emigrated Southern Slav politicians also went through a profound research with the most important result of being extremely successful in creating the national unity among the Serbs, Croats and Slovenes irrespectively of their political party orientation. According to the intention of this paper the third aspect: the imperial decision making, on the basis of the protocols of the Austro-Hungarian ministerial councils are in the focus of my attention.

The proces-verbals of the ministerial councils offer deep insight how the political decision-makers had been unable to reach compromise about the integration of Dalmatia and Bosnia-Hercegowina into Croatia-Slavonia. Both parties of the dualism insisted to maintain the status quo: Austria for Dalmatia, Hungary for Bosnia-Hercegowina. Southern Slav territories were at least in two cases objects of junktims against Poland or Roumania. The political integration and the reorganisation of defeated Serbia and Montenegro had been also failed, the Austro-Hungarian War Administration of these countries remained intact until the end of the war. Any Southern Slav aspirations of uniting Dalmatia and Bosnia-Hercegowina with Croatia-Slavonia had been continuously refused.

Austria-Hungary went into war without having any precise political idea about the reconstruction of the Balkans. Its aim had been first and foremost to

eliminate the possibility of any Serb irredentism against the Dual Monarchy. At the end it became the victim of the Southern Slav aspirations led by Serbia, being unable to reach political compromise about the modernisation of the dualistic state construction.

Kulcsszavak: délszláv egység, trializmus versus szubdualizmus, Nagy Háború, Nagy-Szerbia, Nagy-Horvátország, Bosznia-Hercegovina, Horvát-Szlávon-Dalmátországok

Keynotes: Southern Slav Unity, Trialism versus Subdualism, The Great War, Great Serbia, Great Croatia, Bosnia and Hercegovina, Croatia-Slavonia-Dalmatia.

Historiográfiai bevezető

A délszláv politikai egységtörekvéseket általában három vetületben elemezte a modernkori történetírás. Az Osztrák–Magyar Monarchia területi integritása ellen irányuló szerb politikai törekvések megsemmisítésére, Szerbia, mint balkáni hatalompolitikai tényező kikapcsolására képviselt osztrák–magyar politika az első világháborús hadicélok mentén került feldolgozásra a XX. század folyamán. A trializmus, azaz a Monarchia duális szerkezetének átalakítása háromtagú államegységgé, egy szuverén délszláv állam létrehozása által jobbra a Monarchia belpolitikai kihívásaként állt a politikai viták kereszttüzében osztrák és magyar politikusok között. A trializmus következetes magyar politikai elutasíttottsága miatt ez a törekvés jórészt az osztrák historiográfia figyelmét kötötte le, illetve a föderalizmus alapú tárgyalások fókuszában állt. Az önálló, a kettős Monarchiától független délszláv állam létrehozása kezdetben az emigrált délszláv politikusok között volt prioritás, ami a Monarchia katonai vereségét követően illúzióból politikai valósággá vált. A délszláv kérdésnek ez a történeti folyamata elsősorban a nemzeti szemléletű történetírásokban jelent meg hangsúlyosan. Ez a tanulmány a délszláv kérdéssel kapcsolatos, hivatalos osztrák és magyar politikai nézetek vizsgálatát tűzte ki célul. A délszláv kérdés Ausztria-Magyarország külpolitikájában elsősorban szerb kérdésként volt napirenden. A háború második felében szerb-horvát kérdéssé bővült, ezen keresztül pedig folyamatosan reflektált az ausztriai szlovének és az emigrációban élő horvát, dalmát és szerb politikusok által támasztott politikai kihívásokra.

A délszláv államalakítási koncepciók „Nagy-Szerbia” és „Jugoszlávia” között képviseltek változatos átmeneteket. Nagy-Szerbia – a délszláv Piemont hívószava alatt – a Szerb Királyságban élő szerbek által elképzelt délszláv egység, amelyet azzal indokoltak, hogy a szerbek, a

szlovének és a horvátok egy nemzeti fajt alkotnak. A Nagy Háború kitöréséhez ez az eszme kínálta a kiobbantó okot, radikális eszközrendszere – mai szóval terrorizmusa – miatt. A Nagy-Szerbia koncepcióval szemben állt a Magyar Királyság által elképzelt úgynevezett Nagy-Magyarország. A tanulmányban részletesen elemzett források szerint a mindenkori magyar kormány következetesen ragaszkodott ahhoz, hogy Bosznia-Hercegovina *corpus separatum* formájában Magyarországhoz tartozzon. Dalmácia esetében alkuképesnek mutatkoztak Ausztria irányában. Alapvetően a horvát-magyar kiegyezés ezen pontjának régóta halogatott megvalósításáról volt szó. Az 1868. évi kiegyezési megállapodás értelmében Dalmáciát ugyanis Horvátországnak kellett volna átadni. Ezekkel a nézetekkel szemben mind a Nagy-Horvátország, mind pedig a Nagyobb-Horvátország koncepciója e két délszláv tartományt Horvát-Szlávonország részeként tartotta számon. A két nézet között a különbség a szuverenitás kérdésében rejlett. A magyar kormány által is támogatott szerb-horvát koalíció a Nagyobb-Horvátország tervét támogatta, ami nem bontotta volna meg a dualizmus szerkezetét, a Nagy-Horvátország képviselői azonban trializmus és szubdualizmus között ingadoztak. Végül a legtágabb területi értelemben született meg a délszláv trializmus és Jugoszlávia koncepciója. Mindkettő egyesíteni kívánta a délszlávok által lakott összes területet. Míg az előbbi, az ausztriai szlovének által képviselt célkitűzés relatív hosszú ideig a Monarchia megtartása mellett érvelt és annak állami keretei között gondolkodott. Az utóbbi – a délszláv emigránsok projektje – a Monarchián kívül helyezte el az új Jugoszlávia államalakulatát, és fontos tagként tekintett Szerbiára, valamint Montenegro-ra is.

A délszláv kérdés elemzésénél a historiográfiai tárgyalás súlypontjai tehát elsősorban a hadicél-politikára estek, egyrészt az Osztrák–Magyar Monarchia balkáni célkitűzései felől közelítve, másrészt az antanthatalmak katonai stratégiájának tükrében. Andrej Mitrović értékelése szerint a délszláv kérdés Szerbia leigázását jelentette Ausztria-Magyarország számára. Arról, hogy a későbbiekben mi történjen a meghódított Szerbiával, nem született közös álláspont. A Monarchia hadicéljait közös egységben mutatta be a szerző, ugyanakkor a két birodalomrész képviselőinek nézeteiben rejlő különbségek reflektálatlanok maradtak. Ha szóba is kerültek bizonyos felfogásbeli ellentétek, azok elsősorban a külpolitikai vezetés és a hadvezetés közötti különbségeket világították meg, vagy a legfontosabb szövetséges, a Német Császárság vonatkozásában jelentek meg.¹ Az osztrák–magyar közös minisztertanácsi jegyzőkönyvek azonban jól érzékeltetik a számos nézetkülönbséget a délszláv kérdés rendezéséről az osztrák és a magyar politikusok között.

Az Osztrák–Magyar Monarchia háborús céljairól született, egyik legfrissebb angolszász történeti munka szerint a Monarchia legfontosabb politikai, gazdasági és katonai érdekei a Nagy Háborúban a Balkánhoz kapcsolódtak. A háborús célok alakításában és külpolitikai közvetítésében a vezető szerepet folyamatosan vitte, és megtartotta a közös osztrák–magyar külügyminisztérium. Különösen igaz ez a Br. Burián István által vezetett külügyminisztériumra.² Burián következetes és koherens politikát folytatott Ausztria-Magyarország balkáni befolyásának a növelése érdekében.³ A Monarchia noha számos alkalommal mérlegelte a békekötés opcióját, mégis a háború folytatása mellett kötelezte el magát még balkáni hadicéljai elérése után is. Hiszen Szerbiát és Montenegrót 1916 januárjáig meghódította, de a katonai közigazgatás bevezetésén túl nem jutottak döntésre arról, hogy egyáltalán egyesítik-e a két országot, és ha igen, milyen politikai státuszt adnak a független Szerbiának.

A XX. századi historiográfiában általában hangsúlyosan kezelték Gr. Tisza István magyar miniszterelnök szerepét a közös külpolitika alakításában. Opponáló politikájának kiemelése háttérbe szorította az általa tett kompromisszumos ellenjavaslatok lényegét. Az egyik leggyakoribb érvelés szerint Tisza ellenezte mind a lengyel, mind a délszláv trializmust.⁴ Tény azonban, hogy minden esetben kidolgozott programokkal érkezett a közös ülésekre, a Monarchia struktúrájának átalakítására vonatkozó mindennemű osztrák elképzeléssel szemben kemény követeléseket támasztott, és kompenzációkra tartott igényt, amit maga mindig is vitatott. Lothar Höbelt osztrák történész véleménye szerint az osztrák belpolitika legfontosabb témáját nem is a délszláv kérdés, hanem a lengyel kérdés jelentette, mégis a Nagy-Horvátország koncepcióra egyfajta elszalasztott lehetőségként tekintett. Annak ellenére, hogy az osztrák történész közel sem gondolta azt, ez a megoldás megmenthette volna a Monarchiát. Hiszen ma ki tudná megmondani, hogy mi menthette volna meg a Monarchiát. Tisza Istvánnak az 1918 szeptemberi szarajevói útján nyilvánított elzárkózása bármilyen változtatásokkal szemben, és ennek folyamatos hangsúlyozása a történetírásokban szintén ahhoz vezetett, hogy háttérbe szorultak a közös kormányzaton belüli nézetkülönbségek.

Ezt a hiányt fogalmazta meg Mark Cornwall egyik nemrég készült tanulmányában. Noha ebből kifolyólag holisztikus szemléletre törekedett, mégis homályban maradtak a Monarchián belüli koncepciók lényegi elemei, az ellentmondások. Kapcsolódva az oly nagy mértékben érvényesített nemzeti történeti látószöghöz úgy értékelte, hogy úgy 1918-ban, mint 1914-ben alapvetően a magyar rezsim céljai határozták meg a délszláv kérdés közös külpolitikáját. Azaz a kérdés megoldatlanságát is a magyar mulasztásoknak tudta be a szerző.⁵ Látni kell azonban,

hogy minden nemzet a történelmi jogához ragaszkodott. Az osztrákok történelmi jogon nem mondtak le Dalmáciáról. A magyarok történelmi jogon követelték Bosznia-Hercegovinát az okkupáció óta. Szintén történelmi jogaikra hivatkoztak a horvátok, amikor igényüket fejezték ki ezen két-három tartományra. Egyetlen olyan koncepció nem került asztalra, amely minden érdekellentétet közös egységben tudott volna feloldani. A kompromisszumok hiánya pedig ugyanúgy fontos tényezője volt a Monarchia szétesésének, mint a kívülről érkező, bomlasztó folyamatok.⁶

A délszláv kérdés historiográfiájában a jugoszláv, azaz nemzeti főkuuszú történetírás hagyományai a mai napig meghatározóak maradtak. Számos szerző változatlanul az antanthatalmak politikai és katonai törekvései felől közelíti meg a problematikát. Ezek a narratívák csomópontként kezelik a Jugoszláv Bizottság létrehozását, a Nagy-Britannia és Franciaország illetve Olaszország között 1915 áprilisában megkötött londoni szerződést, a korfui deklarációt, az emigrált nemzetiségek római kongresszusát, a brit, francia és amerikai döntéshozók nyilatkozatait a Monarchia megtartásának vagy szétzúzásának politikájáról és a nemzeti önrendelkezés elvének wilsoni politikáját.⁷ Ezekben a történeti rekonstrukciókban általában háttérbe szorult az a tény, hogy a Monarchia a megtapasztalt kompromisszum képtelensége miatt a háború végére maga is egyfajta módon alkalmazkodott az általánosan elfogadott nemzeti önrendelkezés elvéhez. Az uralkodó 1918 elejétől minden békekezdeményezésében elfogadta a nemzeti önrendelkezés elvét.⁸ Az Amerikai Egyesült Államokhoz fordulni békéért anélkül nem is lehetett. A Magyar Királyságban a perszonálunió többségi elfogadottságot kapott 1918 októberére. Nemcsak a Wekerle-kormány, hanem az ellenzéki pártok is erre az állápontra helyezkedtek. Az 1918. október 16-i császári manifesztummal Ausztria is az önállóság útjára lépett. A szövetségre lépés, a föderáció szempontjából nem lebecsülendő tényezőről volt szó. Az osztrák és magyar szuverenitás elvileg jó kiindulási alapot kínált volna a szövetségre lépés új feltételeinek kidolgozásához.

A délszláv rendezés a dualista egyeztetéseken

A sarajevói merénylet után négy nappal az uralkodó, I. Ferenc József egy külügyminiszeri memorandumhoz csatolt kísérőlevél útján ismertette külpolitikai álláspontját II. Vilmos német császárral. Ebben úgy fogalmazott, hogy a merénylet az orosz és a szerb pánszláv mozgalom agitációjának a közvetlen következménye, ami egyúttal a német, az osztrák–magyar és a román hármasszövetség gyengítésére és az Osztrák–magyar Monarchia szétzúzására irányult. Noha Szerbia kormányának involvált-

sága nehezen bizonyítható, mégsem férhet ahhoz kétség, hogy a szerb zászló alatt egyesíteni kívánt délszlávok politikája megengedő az ilyen bűntényekkel szemben. Az uralkodó véleménye szerint ezt a veszélyt csak növelte, hogy Románia hasonlóan ellenséges politikába kezdett, amit azonban Bulgária bevonásával a szövetségbe ellensúlyozni lehetne. Kormányának legfontosabb feladatákként fogalmazta meg Szerbia izolálását és területi felaprózását. Ugyanakkor hangsúlyozta, hogy a Monarchia balkáni politikája ne csupán büntetésből álljon, hanem hozzon létre egy új Balkán-szövetséget először Bulgária bevonásával, majd Görögország, végül pedig Törökország megnyerésével a szövetség számára.⁹

Közismert történeti tény, hogy Tisza István követelésére 1914. július 19-én írásban rögzítették: *„A királyi magyar miniszterelnök javaslata alapján a közös minisztertanácsi ülésen a következő határozatot hozták: a háború megkezdése után Monarchia azonnal nyilatkozatot juttat el az idegen hatalmakhoz arról, hogy a Monarchia nem folytat hódító háborút, és nem áll szándékában bekebelezni a [Szerb] Királyságot. Ez a határozat természetesen nem zárja ki azonban, hogy stratégiaileg fontos határkiigazítás, Szerbia más államok javára történő felaprózása, valamint esetlegesen átmeneti időre szükségessé váló meghódítása a szerb területeknek megtörténjen.*”¹⁰ A szöveg bizonyítéka a háború kifejezett szándékának, a kockázatok vállalásának és az egyelőre még rejtett annexiós céloknak. Első alkalommal az 1914. október 31-i közös minisztertanácson merült fel ismételten Tisza kezdeményezésére, hogy az Osztrák–magyar Monarchia rögzítse a háború folytatásának elvi kérdéseit, dolgozza ki a békefeltételeit, és rögzítse pontos háborús kártérítési igényét.¹¹ Konkrét balkáni rendezési tervekkel az orosz-lengyel területek megszerzéséig nem is foglalkoztak a közös üléseken. Mivel Orosz-Lengyelország meghódítása után aktuálissá vált Ausztria számára egy önálló lengyel állam megszervezése, a magyar miniszterelnök követelése Bosznia-Hercegovina és Dalmácia Magyarországhoz csatolására újabb aktualitást adott a délszláv kérdésnek. Tisza igyekezett hangsúlyozni, nem kompenzációs követeléseket fogalmazott meg, hiszen *„gazdaságilag Dalmácia és Bosznia-Hercegovina szegény országok, politikailag pedig ugyanaz a helyzet itt is, mint Ausztria és Lengyelország között. Magyarország számára szintén nehéz helyzetet teremt a két délszláv tartomány integrálása alkotmányos értelemben. Magyarország azonban szolgáltatott tesz Ausztriának azzal, hogy ily módon a délszláv kérdés nehézségeit magára vállalja.*”¹² Mivel az osztrák–lengyel megoldás a németeknél első körben nem kapott támogatást, hiszen a Német Császárság elsőrangú érdeke egy német befolyás alatt álló, lengyel ütközőállamhoz fűződött, Dalmácia és Bosznia-Hercegovina státuszának megváltoztatása

is kikerült az aktualitások köréből. A délszláv rendezés időszerűségét azonban folyamatosan bizonyították a délszláv helyi politikusok tárgyalásai. Noha a bosnyák politikusok trializmus iránti rokonszenvét Báro Stjepan Sarkotić, bosznia-hercegovinai tartományfőnök nem tartotta még megalapozottnak 1915 novemberében küldött beszámolójában, a horvát uralom iránti vonzalom erősödéséről tájékoztatta a közös osztrák–magyar pénzügyminisztert.¹³

1915. december 3-án Burián a következő lehetséges szerb rendezési módozatokat jegyezte fel naplójában. Az első módozat egy területileg megkisebített Szerbiát vázolt fel a) Montenegróval, b) anélkül. A második változat Szerbiára Horvát-Szlavón-Dalmátországok részeként tekintett szorosabb, vagy lazább szerkezetben. A harmadik alternatíva, amit a három közül maga is a legmegfelelőbbnek vélt, Magyarországhoz csatolta Szerbiát egyenes összeköttetésben, közvetlen kormányzattal, politikai központ és politikai jogok nélkül.¹⁴ Ez utóbbi megoldás azonban nem volt más, mint a Tisza által ellenzett annexió. Ez a Burián István által elképzelt megoldás a következő 1916. január 7-i közös minisztertanácsn némi hangsúlybéli eltolódással került bemutatásra. Üléselnökként tartott bevezető expozéjában úgy fogalmazott, hogy a délszláv problémát két szempont: a tisztán szerb, vagy a szerb-horvát megközelítésben érdemes mérlegelni. Míg egy másfél milliós Szerbia esetében a szerbek 2/3-a élne a Monarchia területén, 1/3-a annak határain kívül, addig a szerb-horvát néptörzset egészen tekintve a szerb-horvát megoldás esetében ez az arány 4/5–1/5 arányra módosulna. A szerb állam beolvasztásának nehézségei államjogi, nemzetpolitikai és népgazdasági természetűek, amelyek közül a nemzetpolitikait tartotta a legfontosabbnak. A szerb agitációs központ megszűnésének garanciája nézete szerint a szerb államiség teljes megszüntetésében áll. Ebből a szempontból elegendőnek tartaná a területek birtoklását, a katonai közigazgatást, és sem a szerb dinasztiaszere, sem szerb kormányalakítás nem volna szükséges. Továbbá Szerbia és Montenegró a Monarchia számára nem egyenrangú kihívás, következésképpen Montenegró állami függetlensége közel sem olyan veszélyes, mint Szerbiáé. Mégis Szerbiával való egyesítése ellen foglalt állást, mondván Montenegró ellenkező esetben magáévá tenné a szerb politikai aspirációkat.¹⁵

Tisza István elvileg nem zárta ki Szerbia Montenegróval való egyesítésének a lehetőségét, a szerb kérdés háború utáni rendezésénél fontos kártyaként tartotta számon Montenegróval. Buriánnal ellentétben úgy gondolta, hogy az államjogi és a nemzetpolitikai szempontok szorosan összetartoznak. Tisza véleménye szerint a beolvasztás hosszú távon nagyobb veszélyt jelent, mint az önálló, megkicsinyített Szerbia. A szerb

területek egyébként is versenyfutás tárgyát képeznék Magyarország és Horvátország között, ami támogatná a zágrábi délszláv törekvéseket, és a horvát–magyar viszonyt állítaná újabb probléma elé. Tisza a magyar kormány nevében úgy foglalt állást, hogy további két millió szerb lakos integrálásának felelősségét a meglévő három millió szerb mellett nem tartja képviselhetőnek, ez számára személyi konzekvenciákat is jelentene. Azt azonban messzemenően el tudta képzelni, hogy Szerbia északnyugati sarkát csatolják Magyarországhoz, a többi szerb terület pedig maradjon független.¹⁶ Mind az osztrák miniszterelnök Karl Stürgkh, mind a közös pénzügyminiszter Ernst Koerber azon az állásponton voltak, hogy Szerbia államiségének megszüntetése előnyösebb volna a Monarchia elleni agitáció sikeres kivédése szempontjából.¹⁷ A közös hadügyminiszter Alexander Krobatin javaslata szerint a négy megyére elosztott másfél milliós szerb lakosság abszolút irányítás alatt átmenetileg a legjobb helyen, a Magyar Királyságban lenne. A legmesszemenőbb szerb annexiók célokat a vezérkari főnök Franz Conrad von Hötzendorf fogalmazta meg.¹⁸ A nyilvánvaló konszenzus hiányában egyelőre nem született döntés a polgári közigazgatásra történő átállásról sem.

Szerbia és Montenegró politikai helyzete a magyar ellenzékot is foglalkoztatta. Az ellenzék egyik vezetője, ifj. Andrássy Gyula például felvetette Buriánnak, hogy hozzanak létre egy Svájcot, azaz egy szövetségi államot Szerbiából, Montenegróból és Albánia északi részéből. Burián csupán a gondolat abszurditását jegyezte fel naplójában.¹⁹ A nagyhorvát nézeteket valló politikusokkal kapcsolatban pedig egyik alkalommal így írt, Horvátországban is végre kellene hajtani a szerb ultimátumot. Nyilvánvalóvá tette, hogy a meglévő autonómiát is szívesen korlátozná, mint ahogy ezt 1915. decemberi javaslatai is alátámasztják.²⁰ Mivel Montenegróban sem volt kivel békét kötni, hiszen a montenegrói uralkodó franciaországi emigrációba menekült, az osztrák–magyar vezetés itt is a katonai közigazgatás bevezetése mellett döntött, és tartott ki a háború végéig. A következő hónapokban csupán lassú közeledés történt a politikusok között ebben a kérdésben, majd a Románia háborúba lépésével kapcsolatos félelmek miatt a délszláv kérdés lekerült a napirendről. Szerbia és Montenegró egyesítését az esetek többségében elsősorban a német szövetséges támogatta volna, mint ahogy ez II. Vilmos és I. Károly első találkozása alkalmával is szóba került 1916. november 28-án. Az új uralkodó egyelőre visszautasította ezt a német elképzelést.²¹

A délszláv kérdés rendezése iránti érdeklődés egyértelműen megnőtt az új uralkodó I. (IV.) Károly trónra lépése után. Maguk a monarchiabeli délszlávok a reformok reményét kötötték az ifjú uralkodó személyéhez, és 1917 folyamán számos javaslatot juttattak el hozzá. Az év első közös

minisztertanácsi ülésén I. Károly javaslatot tett a béketárgyalásokon képviselendő programpontokra. Maximális háborús célként fogalmazta meg az oroszországi lengyel területek, Montenegró és a Macsói Bánság területi bekebelezését, kilátásba helyezett néhány erdélyi határmódosítást, valamint a szerb dinasztia leváltását. Minimális programpontként jelölte meg a Monarchia területi integritásának védelmét, egyetlen területi szerzeménnyel, a stratégiaileg fontos hegy, a montenegrói Lovcen megszerzésével az Adria partján.²² Az uralkodói javaslatra adott állásfoglalásokból két elemet érdemes kiemelni. Tisza István értékelésében ugyanis kitapinthatóvá vált az, kész elmozdulni korábbi álláspontjáról, és beleegyezni Szerbia és Montenegró egyesítésébe, ha ezzel a békekötés megkönnyíthető, illetve, ha a Monarchia és Bulgária közötti közös határ megőrizhető.²³ Gróf Heinrich Clam-Martinic osztrák miniszterelnök volt az első, aki ezen az ülésen más kontextusban vetette fel a délszláv kérdést. Azt javasolta, hogy vegyék napirendre a délszláv egységtörekvés egyeztető tárgyalását, mivel ez véleménye szerint már egy feltartóztathatatlan folyamat, és a megoldást a problémára mindenképpen a Monarchia keretein belül kell megtalálni.²⁴

Összességében azonban 1917 elején még a lengyel területek rendezésére összpontosították a figyelmüket a politikai döntéshozók. A délszláv kérdés csupán egy újabb tiszai junktim során került előtérbe. 1917. március 22-én a lengyel pozíciókról folytatott eszmecsere mellett megvitatották a közös minisztertanács résztvevői a román annexiók kérdését. Mivel Románia magyar szempontból történő rendezése Tisza István politikájában prioritást élvezett, ezért Havasalföld egy részének megszerzéséért kész lett volna lemondani Bosznia-Hercegovináról abban az esetben, ha a német szövetséges ezt a következő egyeztető tárgyalásokon elfogadja.²⁵ A németekkel közösen kidolgozandó békefeltételekre adott osztrák–magyar javaslat arról tanúskodik, hogy a balkáni szerzemények, azaz Szerbia és Montenegró vonatkozásában a Monarchia 1917 tavaszán csupán néhány katonai határmódosítást kívánt elérni.²⁶

Bosznia-Hercegovina státusza az 1878. évi okkupáció óta vita tárgyát képezte. A felemás helyzetet az 1908. évi októberi annexió sem oldotta meg. A közös pénzügyminiszteri igazgatás alá helyezés nem kínált megfelelő megoldásokat a tartomány problémáira. A tartományra mind a magyar, mind a horvát politikai elit igényt tartott. A horvát Sabor képviselői – ugyanúgy, mint a magyarok – történelmi jogon követelték maguknak a tartományt 1878-tól kezdve. A Horvát Jogpárt államjogi programjában 1894-től szerepelt Bosznia-Hercegovina megszerzése. Burián István 1916. december 21-től ismét közös osztrák–magyar pénzügyminiszterként irányította Bosznia-Hercegovinát. Ebben a minőségében féléven-

ként egyszer egy hetet eltöltött Szarajevóban, és gyakran fogadott bosnyák delegációkat Bécsben. A bosnyák státutumok megváltoztatása, a bosnyák Sabor összehívása, a cirill betűs írása visszaállítása ismételt követelésként voltak jelen 1917 folyamán. Danilo Dimović bosnyák szerb politikus azt is kilátásba helyezte egyik látogatása során, ha ezek a követelések teljesülnének, látna arra esélyt, hogy Szerbia és Montenegró is meggyőzhető lenne a tartományhoz történő csatlakozásról. Az egyesítési követelések megszorodtak az 1917. május 30-i bécsi Délszláv Klub által kiadott délszláv egységnyilatkozat hatására. 1917 nyarán az uralkodó felkérte két miniszterelnökét arra, hogy egyeztessenek a bosnyák Sabor összehívása ügyében, és találjanak egy megoldást, még ha az átmeneti is lesz. Az osztrák hangulat Burián véleménye szerint az összehívás mellett volt, a magyarok azonban ellene foglaltak állást. Az egyik legmeghatározóbb politikusa a Monarchiának úgy látta, hogy objektív szükség nincs a bosnyák Sabor összehívására. A politikai rendezés jövőbeni lehetőségeit nagy mértékben befolyásolta ez az álláspont.²⁷

Josip Stadler szarajevói érsek és Ivo Pilar horvát jogpárti politikus az uralkodóhoz eljuttatott memorandumokban érveltek a délszláv egyesítés mellett 1917 nyarán. Stadler Horvát- és Szlavónország egyesítését kérte Bosznia-Hercegovinával és Dalmáciával egy szuverén államban, Pilar ugyanezeket az országrészeket a horvát kiegyezés keretében, kívánta összekapcsolni, indirekt módon a Magyar Királysággal. Sarkotić bosnyák tartományi főnök is erről az utóbbi megoldásról kívánta meggyőzni Burián Istvánt.²⁸ Burián azonban mindennemű közjogi változtatást elutasított, és itt egy nézetet vallott Wekerle Sándor miniszterelnökkel arról, hogy Bosznia-Hercegovina közvetlenül Magyarországhoz tartozzon. Mindketten azonban tárgyalási alapként tekintettek Dalmáciára.²⁹ Ezzel szemben az osztrák miniszterelnök, Ernst Seidler Ausztria igényét jelentette be, mondván Dalmácia Ausztria integráns része, holott a magyar-horvát kiegyezés alapján eredetileg Horvátország részévé kellett volna válnia. 1917. november 11-én Sarkotić ismét sürgette a bosnyák státutumok megváltoztatását. Burián továbbra sem tartott azt időszerűnek.³⁰

Egy 1918 elején készített bosnyák reformprogram alkotmányrevízió keretében egy új választási törvény kidolgozását vette tervbe. Ezt Sarkotić 1918. március 9-én át is nyújtotta Buriánnak Bécsben, ebben az arányos érdekképviselői nyugvó választójog azonnali megvalósítása mellett érvelt. Burián István csupán újra a javaslat tanulmányozására tett ígéretet.³¹ Az uralkodó szintén egyre gyakrabban sürgette a délszláv kérdés kielégítő rendezését. Az 1918. május 30-i közös minisztertanácson elvárásként fogalmazta meg a két birodalmának képviselői felé, hogy egyezzenek meg a végleges rendezésről. Burián immáron, mint közös külügy-

miniszter ismételten úgy érvelt, hogy a délszláv állam eszméje nem egyeztethető össze a Monarchia történelmével, annak keretei között nem jöhet létre. Alternatíva lehet azonban az 1910-ben adott bosnyák-hercegovinai autonómia gyakorlatba történő átültetése. Dalmáciával kapcsolatban ugyanez a feladat, a szlovén kérdést pedig oldja meg Ausztria.³² Wekerle Sándor természetesen Magyarország fennhatósága alá kívánta helyezni a tartományokat, mégpedig új javaslatként két külön provinciaként *corpus separatum* státuszban.³³ A többi jelenlévő különböző érvek mentén, de a délszláv területek egyesítését szorgalmazta. Anton Mihalovich horvát bán szintén természetes megoldásnak tartotta a Trias-t még akkor is, ha ez nem lesz szuverén állam.³⁴ Ernst Seidler osztrák miniszterelnök a trializmussal szembeni vélemények ellenére is egyesítette volna Horvátországot Boszniával és Dalmáciával, kihagyva az ausztriai szlovéneket. Sarkotić, aki ismételten a horvát megoldás mellett állt ki, azaz egy Nagybő-Horvátországban gondolkodott, felvetette Szerbia és Montenegró rendezését is.³⁵ Az ausztriai szlovének által elképzelt szuverén, egyenrangú délszláv állam létrehozását, a délszláv trializmust, azaz a dualizmus megbontását azonban egyik fél sem javasolta. Azt leszámítva, hogy közös véleményen voltak a délszláv agitáció elleni fellépés fontosságáról, a délszláv rendezésről ismételten nem tudtak döntésre jutni.

A magyar politikusok – hatalmon és ellenzékben – mindennemű közjogi változtatást kizárólag a magyar Szent Korona szuverenitása alatt gondolták megvalósíthatónak. Az uralkodó asztalára eljuttatott emlékeztetők ebben a szellemiségben készültek. Kristóffy József belső titkos tanácsos és volt magyar királyi belügyminiszter a trializmust Csehország vonatkozásában javasolta volna, a délszláv kérdést tartományi autonómia alapján gondolta rendezni, mégpedig mindhárom tartomány Dalmácia, Bosznia és Hercegovina Horvátországhoz való csatolásával, de a magyar korona szuverenitása alatt.³⁶ Ludwig Windischgraetz herceg a második és harmadik háborús Wekerle-kormány élelmezésügyi minisztere szintén hasonló programot vetett papírra.³⁷ Mindkét javaslatban visszaköszön az aehrenthali stratégia, azaz a Magyar Királyság hatalmi szférájának erősítése Horvátország erősítésén keresztül. A hivatalos osztrák és magyar álláspontok azonban kormányváltások és személyi változások ellenére ezt a fajta kompromisszumot nem értékelték. Az 1918. szeptember 27-i közös ülésen ugyanazokat az érveket hangoztatták, mint három hónappal korábban.³⁸ Ekkor az ausztriai szlovének már elmozdultak a külföldi emigráns délszlávok által képviselt politikai program, a Monarchiától független délszláv állam eszméje felé.

Az 1918. október 16-i császári manifesztum előtti utolsó ülésen a vélemények még inkább polarizálódtak. A gyors megoldás jogi úton akkor

már lehetetlen volt. Burián István ezért csupán arra tett javaslatot, hogy az uralkodó nyilvános nyilatkozatban tegye közzé: a népképviseltek, nemzeti parlamentek megkérdezése nélkül nem fognak döntést hozni a délszlávok által lakott területek jogállásáról. Az osztrák miniszterelnök Max Hussarek annyiban hajlott volna kompromisszumra, hogy Ausztria lemond Dalmáciáról, ha az Bosznia-Hercegovinával együtt Horvátországhoz kerülhet. Ezzel szemben a közös pénzügyminiszter Alexander Spitzmüller arra hívta fel a figyelmet, hogy a délszlávok körében már sem a magyar, sem a horvát szubdualizmus nem elfogadható, ők egységesen a szuverén tagállamiságot kilátásba helyező trializmust akarnak. Wekerle Sándor közölte, hogy kormánya továbbra is ragaszkodik a magyar szubdualizmushoz. Egyedül a közös hadügyminiszter, Rudolf Stöger-Steiner lett volna kész elfogadni a délszláv trializmust, és elvi hozzájárulását fejezte ki a délszláv területek Monarchián belüli egyesítéséhez.³⁹

Az Amerikai Egyesült Államok elnökének, Woodrow Wilsonnak október 18-i Monarchiához intézett jegyzéke leszögezte: az amerikai kormány immáron teljes mértékben elismeri a jugoszlávok nemzeti törekvéseit.⁴⁰ Az uralkodó ennek ellenére még úgy látta, hogy az október 16-i manifesztummal olyan helyzetet tudott teremteni, amely tárgyalási alap lehet az amerikaiakkal a Monarchia integritásának megtartásáról. Az ezzel kapcsolatos véleményeket kérte ki I. Károly az október 22-i utolsó közös ülésen.⁴¹ Wekerle álláspontja változatlan maradt. Alexander Spitzmüller meg kívánta győzni a magyar miniszterelnököt arról, hogy álljon el Magyarország a perszonalunió tervétől. Nyilvánvalóvá vált, hogy maga a dualista struktúra sem kínált már garanciát a Monarchia integritására. Következésképpen a délszláv kérdés nem oldható meg csak a Szent Korona keretében. A wilsoni jegyzék – érvelt a közös külügyminiszter – tompította a korfui deklaráció életét, és ezt úgy értelmezte, hogy a wilsoni állásfoglalás még a Monarchia döntési jogkörébe helyezte a délszláv egyesítés kérdését.⁴² Wekerle Sándor úgy foglalt állást, hogy nem áll módjában lemondani a perszonalunióról szóló törvényjavaslat parlamenti benyújtásáról, csupán annyit tud megígérni, hogy az összes délszláv terület Monarchia keretében történő egyesítése érdekében felszólal majd a budapesti képviselőházban.

Összegzés

Az Osztrák–magyar Monarchia nem rendelkezett konkrét elképzeléssel a délszláv kérdés politikai rendezéséről a Nagy Háború kezdetén. Elsődleges célja volt a katonai csapással Szerbia megbüntetése, és a

Monarchia ellen irányuló szerb törekvések megszüntetése, noha nagyhatalmi ambíciói, gazdasági érdekeltségei indokolták volna a délszláv kérdésnek a közös osztrák–magyar politikai rendezését. A délszláv kérdés a Nagy Háború első éveiben elsősorban tehát szerb kérdésként volt napirenden. Szerbia és Montenegró katonai megszállása után és a monarchiabeli szlávok intenzívebb belpolitikai, átalakulási követelése alapján a szerb kérdés szerb-horvát kérdéssé bővült. Úgy a horvát autonómia kiterjesztésének módja, mint Dalmácia és Bosznia-Hercegovina hovatartozásának eldöntése politikai egyeztetések tárgyát képezte a háború második felében. A közös minisztertanácsi ülések jól mutatják azonban az osztrák–magyar dualizmus kompromisszum képtelenségét, a halogató politika lényegi elemeit. A Nagy Háború alatt Bosznia-Hercegovina státusza rendezetlen maradt. Az Osztrák–magyar Monarchia nem tudott lenni az asztalra egy olyan közös integrációs alapon kivitelezhető délszláv koncepciót, amely balkáni nagyhatalmi pozíciójának megőrzését lett volna hivatott garantálni, és amely versenyképes alternatívát kínált volna a délszlávok dezintegrációs elképzeléseivel szemben.

JEGYZETEK

1. Mitrović, Andrej (1978): 137–170. old.
2. Br. Burián István a Nagy Háborúban két alkalommal volt közös külügyminiszter a Ballhausplatzon, 1915 januárja és 1916 decembere között, majd 1918 áprilisa és októbere között. 1916 decembere és 1918 áprilisa között ő töltötte be a közös pénzügyminiszteri posztot, így felügyelete alá tartozott Bosznia-Hercegovina.
3. Fried, M. Benjamin: (2014): 6–22. old.
4. Höbelt, Lothar (2015): 256–261. old.
5. Cornwall, Mark (2010) 239–270. old. Itt: 269–270. old.
6. Az Osztrák–magyar Monarchia felbomlásában szerepet játszó külső és belső tényezők egyik legkiegyensúlyozottabb számbavételét kínálta Jászi Oszkár. Jászi, Oszkár (1929): *The Dissolution of the Habsburg Monarchy*. Chicago.
7. Trogrlić, Marko (2016): 965–971. old.
8. Kovacs, Elisabeth (2004):
9. Ferenc József levele II. Vilmoshoz. Bécs, 1914. július 2. In: Krumeich, Gerd (2014): 70–71., 215–217. old.
10. Közös minisztertanácsi ülés Bécs, 1914. július 19. Komjáthy Miklós (1966): 154. old.
11. 1914. október 31. Komjáthy Miklós (1966): 191. old., Burián István (1999): 127. old.
12. Közös minisztertanácsi ülés Bécs, 1915. október 6. Komjáthy (1966) 308. old.

13. Báró Sarkotić Istvánnak, a bosznia-hercegovinai országos kormány főnökének levele Ernst Koerber, közös pénzügyminiszterhez az anektált tartományok jövő sorsát érintő mozgolódások tárgyában. 1915. november 5. Kemény G. Gábor VII. (1999): 560–561. old.
14. Burián István (1999): 163. old.
15. Közös minisztertanácsi ülés Bécs, 1916. január 7. Komjáthy Miklós (1966): 352–381. old. Itt: 352–360. old. Erről lásd még: Galántai József (1974): 237–238. old.
16. Közös minisztertanácsi ülés Bécs, 1916. január 7. Komjáthy Miklós (1966): 361–365. old.
17. Uo. 366–370. old.
18. Uo. 370–372. old.
19. Burián István (1999): 167. old.
20. Uo. 168. old.
21. Uo. 184–185. old.
22. Közös minisztertanácsi ülés Baden, 1917. január 12. Komjáthy Miklós (1966): 446. old.
23. Uo. 447–448. old.
24. Uo. 448–449. old.
25. Közös minisztertanácsi ülés Bécs, 1917. március 22. Komjáthy Miklós (1966): 485–489. old.
26. Uo. 490–491. old.
27. Burián István (1999) 207–208. old.
28. Grijak, Zoran (2015): 59–62. old.
29. Burián István (1999): 209. old.
30. Uo. 215. old.
31. Uo. 218. és 222. old.
32. Közös minisztertanácsi ülés Baden, 1918. május 30. Komjáthy Miklós (1966): 662–664. old.
33. Uo. 664–665. old.
34. Uo. 666–667. old.
35. Uo. 667–668. old.
36. Kristóffy József (1927) 776. old.
37. Windischgraetz, Ludwig (1920): 217–218. old.
38. Közös minisztertanácsi ülés Bécs, 1918. szeptember 27. Komjáthy Miklós (1966): 680–687. old.
39. Közös minisztertanácsi ülés Bécs, 1918. október 2. Komjáthy Miklós (1966): 692–696. old.
40. Kovács, Elisabeth (2004): 398–399. old.
41. Közös minisztertanácsi ülés Bécs, 1918. október 22. Komjáthy Miklós (1966): 696–703. old.
42. Uo. 699–701. old.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- Cornwall, Mark (2010): *The Habsburg Elite and the Southern Slav Question*. In: *A Living Anachronism? European Diplomacy and The Habsburg Monarchy*. Ed. Höbelt, Lothar–Otte, G. Thomas. Böhlau. Wien–Köln–Weimar.
- Fried, Marvin Benjamin (2014): *Austro-Hungarian War Aims in the Balkans during World War I*. Palgrave Macmillan. Basingstoke.
- Galántai, József (1981): *Tisza und die südslawische Frage während des Ersten Weltkrieges*. In: *Annales Universitatis Scientiarum Budapestiensis. Sectio Historica*. Budapest.
- Galántai József (1974): *Magyarország az első világháborúban 1914–1918*. Akadémiai. Budapest.
- Grijak, Zoran (2015): *A Jugoszláv Klub Májusi deklarációja a bécsi Birodalmi Tanácsban (1917)*. Stjepan Sarkotić és Burián István levelezésének tükrében. In: Fodor Pál–Sokcsevits Dénes: *A horvát-magyar együttélés fordulópontjai*. Intézmények, társadalom, gazdaság és kultúra. MTA BTK TTI – HTI. Budapest.
- Gulyás László (2009): *Délszláv erőközpontok államszervezési koncepcióinak küzdelme 1914–1918*. Mediterrán és Balkán Fórum. 10 szám. 2008 szeptembere. III. évfolyam 4. szám. 12–21.old.
- Gulyás László (2017): *Adalékok a versailles-i békerendszer történetéhez 1. A Szerb Királyság Osztrák–magyar Monarchiával szembeni hadicéljai 1914–1917*. Közép-Európai Közlemények. No. 39. 2017/4. szám. 187–193. old.
- Gulyás László–Szávai Ferenc (2018): *Közép-Európa és Wilson 14 pontja*. BBC History 2018/október 46–51. old.
- Horváth Erzsébet–Tenke Sándor Szerk. (1999): *Báró Burián István naplói 1907–1922. Báró Burián István távirati könyvei 1913–1915*. Magyarországi Református Egyház Zsinati Levéltára. Budapest.
- Höbelt, Lothar (2015): *„Stehen oder Fallen?“ Österreichische Politik im Ersten Weltkrieg*. Böhlau. Wien–Köln–Weimar.
- Iványi Emma (1960): *Magyar Minisztertanácsi Jegyzőkönyvek az első világháború korából 1914–1918*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Kemény G. Gábor (1999): *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez a dualizmus korában Bd. VII*. Szerk. Szarka László–Szász Zoltán. Történettudományi Intézet. Budapest.
- Komjáthy Miklós szerk. (1966): *Protokolle des Gemeinsamen Ministerrates der Österreichisch–Ungarischen Monarchie (1914–1918)*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Kovács, Elisabeth hg. (2004): *Kaiser und König Karl I. (IV.). Politische Dokumente aus Internationalen Archiven*. Bd. 2. Böhlau Verlag. Wien–Köln–Weimar.
- Kristóffy József (1927): *Magyarország kálváriája. Az összeomlás útja*. Wodianer. Budapest.
- Krumeich, Gerd (2014): *Juli 1914. Eine Bilanz*. Ferdinand Schöningh. Paderborn.

- Mitrović, Andrej (1978): Die Kriegsziele der Mittelmächte und die Jugoslawienfrage 1914–1918. In: Wandruszka, Adam–Drabek, Anna: Die Donaumonarchie und die südslawische Frage von 1848 bis 1918. Texte des ersten österreichisch-jugoslawischen Historikertreffens Gössing 1976. Verlag der österreichischen Akademie der Wissenschaften. Wien. 137–170.
- Sokcsevits Dénes (2015): Magyar rendezési tervek a horvát-(délszláv-) kérdés megoldására az első világháború idején. In: Fodor Pál–Sokcsevits Dénes: A horvát-magyar együttélés fordulópontjai. Intézmények, társadalom, gazdaság és kultúra. MTA BTK TTI – HTI. Budapest.
- Trogrlić, Marko (2016): Die Südslawische Frage als Problem der österreichisch-ungarischen und internationalen Politik. In: Rumpler Helmut (Hg.). Die Habsburgermonarchie und der Erste Weltkrieg. Bd. XI. Teilbd. 1–2. (Die Habsburgermonarchie 1848–1918). Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften. Wien. Bd. 2. 965–1015. old.
- Windischgraetz, Ludwig (1920): Vom roten zum schwarzen Prinzen. Mein Kampf gegen das k.u.k. System. Ullstein. Berlin.